

Liefde, leven en werk

Colette, Maarten

Published in:

Benjamin Constant. Ontdekker van de moderne vrijheid

Publication date:

2015

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Colette, M. (2015). Liefde, leven en werk. In P. De Hert, A. Kinning, & M. Colette (editors), *Benjamin Constant. Ontdekker van de moderne vrijheid* (blz. 207-221). Antwerp: Pelckmans.

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Benjamin Constant. Liefde, leven en werk

Maarten Colette

1767 – 25 oktober. – Benjamin Constant de Rebecque wordt in Lausanne geboren uit het huwelijk van Henriette-Pauline de Chandieu (°1742 te Lausanne) met Louis-Arnold-Juste Constant de Rebecque (°1726 te Lausanne). Constants vader is als kapitein tewerkgesteld in het Staatse leger.

10 november. – Overlijden van Constants moeder.¹ De opvoeding van de kleine Benjamin wordt toevertrouwd aan zijn grootouders.

1772 – Juli. – Arnold-Juste Constant de Rebecque vertrouwt de opvoeding van Constant toe aan zijn toenmalige vriendin en minnares, de twintigjarige Jeanne-Suzanne 'Marianne' Magnin (1752-1820). Uit de verhouding van Constants vader met Marianne spruiten twee kinderen voort, een jongen en een meisje: Charles de Constant (1784-1864) en Louise de Constant (1792-1850). Hij zou haar uiteindelijk ook huwen en trouw blijven tot aan zijn overlijden in 1812.

¹ In het autobiografische *Ma vie* (door de redacteurs als *Le Cahier rouge* betiteld in 1907, zie *infra*) spreekt Constant zelf over 'acht dagen'. Uit de doopakte, verleden op 11 november 1767, kunnen we echter opmaken dat Constants moeder vijftien dagen na de geboorte overleed.

1774-1781 – Constant verblijft in Brussel en aansluitend in Engeland en Zwitserland. Juste de Constant vertrouwt hem toe aan verscheidene opvoeders, de ene – zo blijkt – verdorvener dan de andere. Constant verhaalt hierover uitvoerig en met een zeker enthousiasme in *Le Cahier rouge*. Onder andere een kortstondig verblijf in een huis van ontucht en het te zijner beschikking hebben van een uitgebreide bibliotheek (met inbegrip van pornografisch geïnspireerde verhandelingen), zouden aanleiding geven tot conflictueuze verhoudingen met Constants vader.

1779 – Constant schrijft op dertienjarige leeftijd te Brussel zijn eerste roman in versvorm, *Les Chevaliers*, een werk dat hij aan zijn vader opdraagt maar dat onafgewerkt zal blijven.

1780 – Juni. – Kortstondig verblijf met zijn vader in Londen; beiden reizen vervolgens naar Oxford, waar zijn vader het idee opvat Constant naar de universiteit te sturen. Diens jonge leeftijd en gebrekkige kennis van het Engels in rekening brengend, stelt zijn vader een nieuwe opvoeder aan, de Brit Nathaniel May; die laatste valt al gauw uit de gratie van zijn vader.

1782 – 6 februari. – Constant schrijft zich op vijftienjarige leeftijd in aan de Universiteit van Erlangen in Duitsland. Hij zal daar nauwelijks veertien maanden verblijven, en terwijl hij er veel studeert maakt hij zich, naar eigen zeggen, hoofdzakelijk schuldig aan ‘duizenden buitenissigheden.’

1783 – 18 juni. – Terugkeer naar Brussel.

8 juli. – Constant gaat studeren aan de Universiteit van Edinburg in Schotland. Hij zal daar uiteindelijk achttien maanden verblijven en uitvoerig deelnemen aan tal van activiteiten, maar ook gokschulden maken. In *La Cahier rouge* verhaalt Constant over ‘het meest aangename jaar’ uit zijn hele leven.

1785 – Mei-augustus. – Na een kortstondig verblijf van drie weken in Londen maakt Constant voor het eerst kennis met het Parijse leven. Hij logeert bij Jean-Baptiste Suard (1733-1817), een Parijse journalist. Constant bouwt zijn eerste relaties op in het literaire en filosofische milieu aldaar.

Augustus-november. – Terugkeer naar Brussel. Daar aangekomen maakt hij kennis met Marie-Charlotte Johannot, een getrouwde vrouw, met wie hij zijn allereerste amoureuze relatie aanknoopt. De relatie eindigt na nauwelijks één maand abrupt wanneer Constants vader hem meeneemt naar Zwitserland.

November. – In Lausanne begint Constant te werken aan een boek omtrent de geschiedenis van het polytheïsme, een omvangrijk werk waarmee hij zijn hele verdere leven, onder diverse vormen, zal blijven worstelen. Het omvangrijke werk zou ruim veertig jaar later in eerste druk verschijnen.²

1786 – Constant verblijft in Zwitserland en wordt verliefd op Harriet Trevor (1751-1829), vrouw van een Engelse ambassadeur. Constant schrijft haar uitvoerige brieven die bulkten van lofbetuigingen maar onbeantwoord zouden blijven; hij besluit enigszins teatraal dat, ‘aangezien zij niets anders dan vriendschap voor hem koesterde, hem niets anders restte dan te sterven.’

1787 – Maart. – Constant verblijft opnieuw bij de Suards. Hij maakt wederom gokschulden, maar maakt ook kennis met Isabelle de Charrière, geboren Belle van Zuylen (1740-1805), zevenentwintig jaar ouder dan hemzelf, in 1771 getrouwd met een Zwitser en auteur van *Lettres neuchâtelaises* en *Lettres écrites de Lausanne*.

² We kunnen precies achterhalen wanneer het idee voor het eerst bezit van hem nam, daar Constant er in *Le Cahier rouge* uitvoerig over verhaalt.

Mei-juni. – Constant maakt tevergeefs de gegoede Jeanne-Jacqueline-Henriette ‘Jenny’ Pourrat het hof. Het betrof een door zijn vader geregeld huwelijk dat hem ‘voorgoed van zijn schulden zou verlossen’, en dat als voorwaarde voor een verlengd verblijf in Parijs gesteld werd. Als Jenny niet aan Constants verlangen tegemoet dreigt te komen, onderneemt hij een zelfverklearde zelfmoordpoging die niet echt van harte verliep. Het verwerken van een flinke dosis opium, waarvan we de oorsprong kunnen terugvoeren op Belle van Zuylen, zou hem ‘hetzij rust en vrede schenken, hetzij onvoorwaardelijke aandacht van de begeerde Jenny’. Het tragikomische gebeuren zou uiteindelijk eindigen met een excursie naar de opera.

23 juni. – Juste de Constant geeft een zekere Beney, luitenant in het Staatse leger, opdracht om zijn zoon naar ’s-Hertogenbosch te begeleiden, wat opnieuw aanleiding geeft tot tragikomische taferelen. Het voertuig blijkt te bescheiden voor het vervoer van twee personen, en Constant maakt van de gelegenheid gebruik om te vluchten, onder valse voorwendselen een koets te ontlenen en binnen tweeëntwintig uur de poorten van Calais te bereiken.

26 juni. – Constant bereikt via Dover uiteindelijk Londen, ‘een immense stad, zonder kennissen, zonder enig doel en met vijftien *livres* op zak’; met dat geld koopt hij twee honden en een aap. De aap ruilt hij schier onmiddellijk in voor een derde hond. Dit ‘kleine huishouden’ wordt hem snel teveel en wanneer de kans zich voordoet doet hij twee van de drie honden aan een kwart van de aankoopprijs van de hand. De derde hond zou een aangename en trouwe bondgenoot blijken tijdens zijn talrijke ‘omzwervingen’ op het Engelse platteland.

Juni-September. – Constant zou drie maanden in Engeland en Schotland verblijven en talrijke steden, waaronder Brighton (precieze datum is niet gekend, maar we weten dat hij er acht tot tien dagen verbleef) en Edinburg (12 augustus) aandoen, en er op basis van zijn jeugdige naïviteit in slagen om met beperkte middelen te overleven, rekenend op de steun van zowel kennissen als toevallige voorbijgangers.

2 oktober. – Constant treft zijn vader opnieuw in 's-Hertogenbosch na een reis over Calais, Brugge en Antwerpen.

4 oktober. – Reis naar Neuchâtel in Zwitserland waar hij Isabelle de Charrière opnieuw treft. Na nauwelijks vijftien dagen bericht zijn vader hem dat hij een positie geregeld heeft aan het hof van Braunschweig; hij verzoekt Constant om zich uiterlijk in het verloop van de maand december naar daar te begeven; we weten echter dat hij pas in februari van het daaropvolgende jaar de reis zou maken.

1788 – 18 februari. – Constant verblijft samen met zijn vader aan het hof van hertog Wilhelm Ferdinand von Braunschweig. Hij krijgt er de functie van kamerheer toebedeeld en zal aan het hof verblijven tot 1794.

November. – Constant verlooft zich met hofdame Wilhelmina 'Minna' von Cramm (1758-1823). Zij trouwen op 8 mei 1789.

1790-1792 – Constant bereidt een welwillende refutatie van Edmund Burkes (1729-1797) *Reflections on the Revolution in France* (1790) voor. Hij voltooit dit werk niet.

1793 – Constant verblijft gedurende een lange periode in Neuchâtel, maar volgt de Terreur in Frankrijk met argusogen.

11 januari. – Constant maakt kennis met Charlotte von Hardenberg (1769-1845), op dat ogenblik ongelukkig gehuwd met Wilhelm Christian von Mahrenholz. Vijftien jaar later zou hij Charlotte, weliswaar in het grootste geheim, huwen. Constant zal over zijn jarenlange liefde uitvoerig verhalen in het semi-autobiografische *Cécile*.

25 maart. – Constant ontdekt briefwisseling tussen zijn vrouw Minna en haar minnaar. De scheiding door onderlinge toestemming wordt aangevraagd.

1794 – Constant werkt verder aan zijn boek rond religie in Braunschweig en daarna in Lausanne.

18 september. – Constant ontmoet Germaine de Staël (1766-1817), dochter van Jacques Necker, Frans staatsman van Zwitserse afkomst en minister van financiën onder Lodewijk XVI (regeerperiode 1774-1792).

1795 – 10-25 mei. – Vertrek naar Parijs waar Constant tot december verblijft. Hij publiceert anoniem zijn eerste politiek geïnspireerde teksten in de *Nouvelles politiques*, onder de titel ‘Lettres à un député de la Convention.’

1796 – April-mei. – Constant verblijft met Germaine in Zwitserland.

15 april. – Publicatie van *De la force du gouvernement actuel de la France et de la nécessité de s’y rallier*.

16 april. – Terugkeer naar Parijs; Constant knoopt een relatie aan met Germaine, wat hun intense intellectueel werk niet in de weg staat. Constant zou hun onderlinge verhouding vanaf dan vooral als een verstikkende last ervaren hebben.

1797 – 5 april. – Publicatie van *Des réactions politiques*, een werk waarin Constant afstand neemt van het morele rationalisme van de Duitse filosoof Immanuel Kant (1724-1804), de leugen rechtvaardigt en het liefdesstreven laat primeren op waarheidsbehoud. Kant, geprikkeld door Constants argumentatie, reageert in hetzelfde jaar met *Über ein vermeintes Recht aus Menschenliebe zu lügen*.

8 juni. – Geboorte van Albertine de Staël te Parijs, dochter van Constant en Germaine.

8 juli. – Publicatie van *Des effets de la Terreur*.

1798 – 14 maart. – Constant verwerft het Franse staatsburgerschap.

Augustus. – Constant ontmoet Julie Talma (1756-1805), die zich tot aan haar dood een van zijn trouwste vrienden zal tonen.

November. – Publicatie van *Des suites de la contre-révolution de 1660 en Angleterre*.

1799 – Juli. – Publicatie van de tweede uitgave van *Des suites de la contre-révolution de 1660 en Angleterre*.

24 december. – Constant wordt verkozen in het nieuw opgerichte Tribunaat, een consultatief orgaan dat na bespreking van de ingediende wetsontwerpen een wens tot goed- of afkeuring kon uitdrukken.

Eind december. – Huwelijk van Constants vader met Jeanne-Suzanne Magnin.

1800 – 5 januari. – Constant voert zijn allereerste discours voor het Tribunaat. In hetzelfde jaar zouden talrijke redevoeringen volgen.

20 november. – Constant knoopt een kortstondige verhouding aan met de Parijse Anna Lindsay (1764-1806). Deze verhouding zou in mei van het daaropvolgende jaar abrupt eindigen.

1802 – 17 januari. – Constant wordt, tezamen met andere leden van de oppositie, door Napoleon uit het Tribunaat ontzet.

Mei-december. – Verblijf in Genève waar Constant zijn studie van de politieke instellingen herneemt.

1803 – 6 januari. – Constant wil huwen met Amélie Fabri (1771-1809), hoofdzakelijk, zoals later zal blijken, om aan de verstikkende invloed – hijzelf spreekt over het despotisme – van Germaine te ontsnappen. Deze

kortstondige liefdesgeschiedenis zal later het voorwerp vormen van de semi-autobiografische roman *Amélie et Germaine*.³

19 oktober. – Constant en Germaine verblijven in Duitsland ingevolge een door Parijs betekend uitzettingsbevel aan deze laatste. In een brief van 15 april verzocht Constant Napoleon tevergeefs om de intrekking van dit bevel.

24 december. – Kennismaking met Goethe en Schiller.

1804 – 22 januari. – Constant begint met een ambitieus autobiografisch project in dagboekvorm, het zogeheten *Journal intime*. Hij laat het project herhaaldelijk weer varen, en pikt het dan na enige tijd weer op.⁴

7 april. – Terugkeer naar Lausanne.

27 december. – Terugkeer naar Parijs; Germaine onderneemt een reis naar Italië.

28 december. – Constant herleeft de hartstochtelijke vriendschap en liefde die hij voor Charlotte koestert.

1805 – 5 mei. – Overlijden van Julie Talma. Het project van het *Journal intime* wordt drie dagen nadien verlaten. Het werk wordt als *Journal abrégé* – dit is, in verkorte vorm en veelal in telegramstijl – voortgezet tot en met 27 december 1807.⁵

27 december. – Overlijden van Isabelle de Charrière.

³ Behelst de periode van 6 januari tot en met 10 april 1803.

⁴ Het hele project zou nadien hernomen worden op 15 mei 1811, dan weer een paar keer verlaten, voor het laatst in 1816. Ons inziens vielen deze episodes niet toevallig samen met belangrijke momenten in Constants (gevoels)leven. De allerlaatste notitie dateert van 26 september 1816. Constant kondigt er zijn reis naar Engeland aan.

⁵ Voor de periode tussen 8 mei 1805 en 27 december 1807 beschikken we, benevens over het *Journal abrégé*, ook over het semi-autobiografische *Cécile*.

1806 – Februari-oktober. – Redactie van de *Principes de politique*.

Oktober-december. – Constant werkt aan *Adolphe* en *Cécile*. Beide werken gelden als psychologische romans en de al dan niet semi-autobiografische aard van deze werken leverde in de literatuur veel voer voor discussie op.⁶

5 december. – Constant neemt na tien maanden onderbreking zijn werk rond religie opnieuw op.

1807 – September-oktober. – Kortstondige piëtistische periode in Zwitserland. Tijdens deze periode, waarover Constant uitvoerig verhaalt in *Cécile*, lijkt hij intens geluk te ervaren. De christelijke dogma's die hij op basis van de rede geweigerd had te aanvaarden, beginnen een prominente plaats te vertolken in zijn leven 'op basis van [zijn] innerlijke ervaring'.

1808 – 5 juni. – Constant huwt in het grootste geheim met Charlotte in Brevans in de Franse Jura.

1809-1810 – Werkt verder aan zijn uitgave over religie; weinig productieve periode.

1809 – Januari. – Verblijf in Parijs met Charlotte.

1811 – Constant redigeert het autobiografische *Ma vie*. Het werk, vandaag beter gekend onder de officiële titel *Le Cahier rouge*,⁷ wordt beschouwd

⁶ De laatste roman, *Cécile*, werd pas in 1951 voor het eerst gepubliceerd, en het al dan niet bestaan ervan, alsook aard en strekking van het werk veroorzaakten veel ophef in de periode daarvoor. In tegenstelling met *Adolphe (infra)*, wordt van *Cécile* – op basis van de overeenkomsten met het *Journal intime* – algemeen aangenomen dat het werk een reflectie is op Constants liefdesleven tussen 1793 en 1808. *Cécile* von Walterburg zou Charlotte von Hardenberg zijn en mevrouw de Mablée Germaine de Staël – Constant doet hier nauwelijks geheimzinnig over. De roman bleef onafgewerkt en het slot is nogal triviaal.

⁷ De titel die de redacteurs eraan gaven.

als één van de vier teksten waarin Constant waardevolle informatie over zichzelf en zijn omgeving prijsgegeven heeft. In *Le Cahier rouge* verhaalt hij over zijn leven vanaf zijn geboorte in 1767 tot 1787. Drie andere teksten waarin Constant over zijn privéleven verhaalt zijn de hoger aangehaalde *Journal intime*, *Amélie et Germaine* en *Cécile*.

8 mei. – Definitieve breuk met Germaine de Staël.

15 mei. – Het *Journal intime* wordt hernomen.

1812 – 12 februari. – Overlijden van Juste de Constant, op zesentachtigjarige leeftijd. Constant verneemt het overlijden één week later.

1813 – 6 november. – Ontmoeting met de kroonprins van Zweden, Bernadotte.

November-december. – Redactie van *De l'esprit de conquête et de l'usurpation*, een werk waarin Constant van leer trekt tegen de napoleontische veroveringsdrift.⁸

1814 – Publicatie van diverse artikelen aangaande persvrijheid in toonaangevende tijdschriften.

30 januari. – Uitgave van *De l'esprit de conquête et de l'usurpation* in Hannover, herdrukt in Londen in maart.

22 april. – Parijse uitgave van *De l'esprit de conquête et de l'usurpation*.

13 mei. – Weerzien met dochter Albertine na bijna drie jaar onderbreking.

26 mei. – Publicatie van *Réflexions sur les constitutions, la distribution des pouvoirs, et les garanties dans une monarchie constitutionnelle*, waar-

⁸ Zie bijdragen Raymond Kubben en Michel Huysseune aan deze bundel.

in Constant een theoretisch liberalisme in een constitutionele monarchie voorstelt, met een vorst als scheidsrechter.⁹

13 december. – Redactie van *De la responsabilité des ministres*.

1815 – 10 februari. – Publicatie van *De la responsabilité des ministres*.

11-19 maart. – Constant publiceert antinapoleontische artikelen in de *Journal de Paris* en de *Journal des débats*, waaronder een artikel getiteld ‘Nous avons été opprimés pendant douze années par un seul homme’.¹⁰

14-21 april. – Gewrongen tussen royalistische en revolutionaire stemmen, solliciteert Napoleon Constant om een nieuwe, liberale grondwet te schrijven, die vervolgens door Napoleon echter als te verregaand beschouwd wordt. Met één pennentrek wordt de nieuwe grondwet gedegradeerd tot een *Aanvullende Akte (Acte additionnel)* bij de keizerlijke grondwet.¹¹

2 juni. – Publicatie van *Principes de politique*.

24 juni. – Laatste weerzien tussen Napoleon en Constant.¹²

⁹ Zie bijdrage Peter van Velzen aan deze bundel. Dit stelsel vindt men *mutatis mutandis* terug in de Belgische Grondwet van 1831. In Frankrijk was vooral de impact van dit stelsel op de zesde Grondwet, de *Charte constitutionnelle* van 14 augustus 1830, opmerkelijk.

¹⁰ Constant moet het potentiële gevaar van dergelijke publicaties ervaren hebben, maar neemt dat gevaar niet echt ter harte, want in het *Journal intime* schrijft hij dit: ‘S’il triomphe et qu’il me prenne, je périrai. N’importe. Tâchons de nous souvenir que la vie est ennuyeuse.’

¹¹ In het *Journal intime* toont Constant zich pessimistisch: ‘Si on ne change rien à la constitution, elle sera bonne, mais...’, alsook ‘Mon projet de constitution a eu peu de succès. Ce n’est pas précisément de la liberté qu’on veut.’

¹² Zijn *Journal intime* verraadt op dit punt weinig: ‘Visite à l’Empereur. Il parle de sa situation avec un calme étonnant et de la position générale avec une liberté d’esprit parfaite.’

218 BENJAMIN CONSTANT – ONTDEKKER VAN DE MODERNE VRIJHEID

19 juli. – Uitzettingsbevel betekend aan Constant, doch ingetrokken door de koning op 24 juli onder impuls van Constants *Mémoire apologétique*, een reflectie op de Honderd Dagen.

31 oktober. – Terugkeer naar Brussel en weerzien met Charlotte op 1 december, na bijna twee jaar.

1816 – Januari-juli. – Constant verblijft met Charlotte in Londen; hij geeft er talrijke publieke lezingen van *Adolphe*.

Juni. – *Adolphe* verschijnt zowel in Londen als Parijs. Het werk wordt vaak gelezen als een reflectie op Constants eigen stormachtige, ongelukkige liefdesleven met Germaine de Staël, een hypothese die de auteur zelf resoluut van de hand doet in het voorwoord bij de tweede Franse uitgave.¹³

24 juni. – Verdediging van de literaire (dit is, niet-autobiografische) aard van *Adolphe* in de *Morning Chronicle*.

27 juli. – Terugkeer naar Brussel via Oostende en Gent; daarna kortstondig verblijf in Spa.

26 september. – Terugkeer met Charlotte naar Parijs. Het *Journal intime* wordt definitief opgegeven.

1817 – 14 juli. – Overlijden van Germaine de Staël. Constant publiceert twee artikels te harer nagedachtenis getiteld ‘Nécrologie: Germaine de Staël-Holstein’ in *Mercure de France* en *Journal de Paris*.

November. – Stichting van de *Société des amis de la presse* door Tracy, Voyer d’Argenson, de Broglie, La Fayette en Constant.

¹³ Zie bijdrage Paul Pelckmans aan deze bundel.

1818 – 25 juni. – Constant kwetst zijn knie bij een val en zal daardoor de rest van zijn leven met krukken lopen.

1819 – 13 februari. – Constant houdt in het *Athénée royal* zijn beroemd geworden lezing *De la liberté des anciens comparée à celle des modernes*.¹⁴

25 maart. – Constant wordt tot afgevaardigde van de Sarthe verkozen; hij neemt er tot aan het zomerreces minstens twintig keer het woord.

1820 – Maart-juli. – Publicatie van het eerste volume van de *Lettres sur les Cent-Jours*.

1821 – Oktober. – Redactie van het tweede volume van de *Lettres sur les Cent-Jours*.

1822 – 9 januari. – Publicatie van het eerste volume van de *Filangieri*.

30 juli. – Publicatie van het tweede volume van de *Lettres sur les Cent-Jours*.

13 november. – Constant wordt niet herverkozen als afgevaardigde van de Sarthe.

1823 – Juli. – Constant voltooit *De la religion considérée dans sa source, ses formes et ses développements*.¹⁵

14 december. – De *Courrier français* kondigt de uitgave van het eerste volume van *De la religion* in januari 1824 aan.

1824 – Maart. – Ondanks grote verliezen voor de liberale fractie, wordt Constant opnieuw verkozen als afgevaardigde in Parijs.

¹⁴ Zie bijdragen Andreas Kinneging en Patrick Stouthuysen aan deze bundel.

¹⁵ Wij verwijzen naar het voorwoord voor een uitvoeriger duiding bij *De la religion*.

30 maart. – Het eerste van de vijf volumes van *De la religion* verschijnt in druk. Het laatste volume zou postuum verschijnen op 6 april 1831.

Augustus. – De derde editie van *Adolphe* verschijnt in de handel; de tekst van de tweede uitgave werd licht gewijzigd.

1825 – Publicatie van het tweede volume van *De la religion*.

1826 – Augustus-december. – Constant werkt aan het derde volume van *De la religion*.

1827 – Juli. – Het derde volume van *De la religion* is persklaar en verschijnt in oktober.

November. – Constant wordt zowel te Parijs als Straatsburg herverkozen. Hij opteert zelf voor Straatsburg.

1828 – Augustus-december. – Constant werkt aan het vierde volume van *De la religion*.

1829 – November. – Publicatie van de tweede uitgave van de *Lettres sur les Cent-Jours*, voorzien van een nieuw voorwoord.

1830 – Juli. – Het vierde volume van *De la religion* ligt in de boekhandel.

27-29 juli. – Constant schrijft naar aanleiding van de julirevolutie een verklaring ten gunste van Lodewijk-Filips van Orléans.

26 november. – Redactie van het vijfde en laatste volume van *De la religion*.

8 december. – Overlijden van Constant in Parijs.¹⁶

¹⁶ Schrijver Victor Hugo laat in zijn *Journal* optekenen: 'Benjamin Constant, qui est mort hier, était un de ces hommes rares qui fourbissent, polissent et aiguisent les

12 december. – Constant krijgt een staatsbegrafenis; zijn lichaam ligt begraven op Père-Lachaise. Het wetsontwerp op basis waarvan de lichamelijke resten naar het Panthéon zouden overgebracht worden, werd uiteindelijk verlaten.¹⁷

idées générales de leur temps, ces armes des peuples qui brisent toutes celles des armées. Il n'y a que les révolutions qui puissent jeter de ces hommes-là dans la société. Pour faire la pierre ponce il faut des volcans! (Geciteerd uit Kurt Kloocke, *Benjamin Constant. Une biographie intellectuelle*, Genève, Librairie Droz, 1984, 296 met verwijzingen aldaar).

¹⁷ Voor onderhavig biografisch overzicht maakten we, benevens van het autobiografische register van Constant, dankbaar gebruik van: Tzvetan Todorov, *Benjamin Constant. La passion démocratique*, Parijs, Hachette Littératures, 1997; Christopher J. Herold, *Mistress to an Age*, Virginia, Time-Life Books, 1981; C.P. Courtney, *A guide to the published works of Benjamin Constant*, Oxford, Oxford University Press, 1985; L. Dumont-Wilden, *La vie de Benjamin Constant*, Parijs, Éditions Gallimard, 1930; Kurt Kloocke, *Benjamin Constant. Une biographie intellectuelle*, Genève, Librairie Droz, 1984.